

Teller, Oppenheimer és a per

VARGA JÁNOS

mérnök-tanár, tudománytörténész

Amerikában 110 évvel ezelőtt, 1904. április 22-én született Robert J. Oppenheimer elméleti fizikus, aki a Manhattan-terv egyik vezetője lett. Csapata hozta létre a második világháború alatt azt a két atombombát, amely földig rombolta Hirosimát és Nagaszakit. E munkája elismeréseként Amerika nemzeti hőse lett, hogy azután hamarosan elítélik és alkalmazását biztonsági kockázatnak tartják. Éppen 60 évvel ezelőtt zajlott ellene az a híres per (Oppenheimer-ügy), amely árulót akart csinálni belőle. Ennek a pernek volt koronatanúja a magyar származású atomfizikus, Teller Ede.

Oppenheimer a kísérleti robbantás ellen és a japán városok előzetes, figyelmeztetés nélküli bombázása mellett foglalt állást. Azt sem tartotta kívánatosnak, hogy a tudósok ezzel kapcsolatosan tiltakozzanak. Ellenezte egy második fegyverzetkutató laboratórium létrejöttét, és latba vetette befolyását annak érdekében, hogy a katonai hatóságok és az Atomenergia Bizottság(AB) három és fél éven keresztül –humanitárius okora hivatkozva- felfüggeszték a hidrogénbomba kifejlesztésére irányuló kísérleteket. Ezután is fáradhatatlanul azon dolgozott, hogy a hidrogénbomba-programot megbénítsa. Teller a fentiekkel kapcsolatosan pontosan az ellenkező véleményen volt, így a kapcsolatuk ellenségeskedésbe torkolt, és az elhíresült perben csúcsosodott ki. Az atomtitok Szovjetunióval, mint szövetséggel való megosztása kérdésében viszont teljes mértékben egyetértettek.

1953. november 7-én William Borden ügyvéd és második világháborús pilóta, az AB személyzeti főnöke elküldte nevezetessé vált levelét az FBI igazgatójának, amelyben nem kevesebbet állított, mint azt, hogy “Robert J. Oppenheimer kommunista múlttal és hasonló kapcsolatokkal rendelkezik és minden valószínűség szerint a Szovjetunió ügynöke. Azt kell eldönteni, hogy 1939 és 1942 közötti időszakban ... ténylegesen kémkedett-e, és hogy a Szovjetunió eszközévé vált-e.”

Ezen levél hatására Oppenheimert már 1953. december 23-án felfüggesztették, illetve ideiglenesen szüneteltették azt a jogát, hogy szigorúan bizalmas iratokba betekintsen. Hogy Oppenheimer kém lett volna, ezt soha nem lehetett rábizonyítani. Eisenhower elnök utasítására kezdődött el ellene a per, amely az egész tudományos világot lázba hozta.

Oppenheimertől megkérdezték, elfogadja-e, hogy őt nem tekintik már megbízhatónak, vagy akar egy olyan meghallgatást, ahol védekezhet a vádak ellen. Ő a meghallgatást választotta. Teller is visszautasíthatta volna a vádhatóság felkérését a tanúskodásra. Az volt a véleménye, hogy „szerencsétlen dolog az Oppenheimer elleni eljárást biztonsági eljárásként indítani, mert meggyőződésem, hogy a tudós nem vádolható az Egyesült Államok iránti illojalitással.” Elhatározott szándéka volt, hogy mellette tanúskodik. Az április 28-ra kitűzött tanúvallomás előtti délutánon, a bizottság ügyésze, Robb találkozót kért tőle és ott elővette a korábban elhangzott beszélgetések jegyzőkönyveit, amelyek szerint Oppenheimer elismerte: több nyilatkozatában ellentmondott önmagának. Tellert tehát a kihallgatása előtti napon manipulálták.

A per 1954. ápr. 12-1954. május 6. között zajlott. A meghallgatáson kiderültek Oppenheimernek a kollégák és a barátok elleni valótlan állításai. Ő tanúskodott a legtöbbet saját maga ellen, és biztossá vált, hogy nem hosszabbítja meg biztonsági engedélyét. Teller a vallomásra már egyáltalán nem volt szükség. A vallomásával csak magának ártott. A vád képviselőjének kérdésére, miszerint gondolja-e, hogy Dr. Oppenheimer személye biztonsági kockázatot jelenthet az Egyesült Államoknak, így válaszolt: “Szívesebben látnám országunk érdekeinek szolgálatát olyanok kezében, akiket jobban meg tudok érteni, és ezért jobban tudok bízni bennük”. Ezen mondata az, ami iszonyú felháborodást váltott ki fizikus kollégái körében,

és a közvélemény is ellene fordult. 1954 jún. 29-én az AB úgy foglalt állást, hogy “Robert J. Oppenheimer az Egyesült Államok hűséges polgára, de további alkalmazása ugyanabban a beosztásban biztonsági kockázatot jelent.” Oppenheimert azért is felelősségre vonták, mert ellenezte az amerikai hidrogénbomba kifejlesztését.

Wigner Jenő a nagy vitában Teller oldalán állt, de abban bizonyos, hogy Oppenheimer nem volt áruló. Mark Oliphant neves fizikus arra a kérdésre, hogy Teller hibáztatható-e azért, ami Oppenheimerrel történt, azt válaszolta: „Nem, ami történt, az elkerülhetetlen volt.” A legmarkánsabb véleményt azonban Freeman J. Dyson fizikaprofesszor fogalmazta meg: „A per politikailag helytelen volt, mert az Oppenheimer-ellenes harc tulajdonképpen a Légierő és a Hadsereg közötti versengés része volt. A légierő nagy bombákat akart, a hadsereg pedig kis bombákat, és Oppenheimer a hadsereget támogatta, ezért aztán a légierő úgy döntött, hogy tönkreteszi, és így is történt. Tellert is ők manipulálták és használták fegyverként Oppenheimer ellen. Teller csak azt mondta, hogy Oppenheimer bonyolult és megbízhatatlan, ami igaz volt. Aki csak ismerte Oppenheimert, ezzel egyetérthetett.”

Eisenhower elnök azzal követett el hibát, hogy ragaszkodott a vizsgálat megindításához: dönthetett volna úgy is, hogy egyszerűen nem igényli Oppenheimer tanácsait. Oppenheimer azzal, hogy nem fogadta el Lewis Strauss indítványát, hogy “azonnal nyújtsa be lemondását, és ebben az esetben nincs szükség semmiféle formális vizsgálatra, kellemetlen procedúrára.” Teller abban hibázott, hogy - mint barátja, Freeman Dyson mondta- „egyáltalán hagyta magát belerángatni ebbe az ügybe.”

Teller nem értett egyet az egész ügygel, a vádpontokat illetően pedig az volt a véleménye, hogy „egészen bizonyos, hogy a kommunista ideológia iránti rokonszenvet nem szabadna feltétlenül összeegyeztethetetlennek ítélni az Egyesült Államok iránti hűséggel, lojalitással”. 1962-ben Tellert a nagyon tekintélyes Fermi-díjjal tüntették ki, és mint kitüntetett jogot nyert arra, hogy ő is javasoljon másokat. Ő Oppenheimert ajánlotta a kitüntetésre, akinek a következő évben valóban odaítélték a díjat. A díjátadó ünnepségen megtörtént Teller és Oppenheimer kézfogása.

Oláh György Nobel-díjas kémikus szerint „Teller legalább annyival járult hozzá a világbéke megőrzéséhez, mint a szovjet hidrogénbomba kidolgozásáért elsődlegesen felelős személy, Andrej Szaharov. Ezt a fegyvert szerencsére sosem kellett bevetni. Inkább volt elriasztó, mint tömegpusztító eszköz. Teller Ede ezáltal jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a század második felében az emberiség nem pusztította el önmagát.”

Teller megítélése tehát lassan változóban van, csökken az Oppenheimer-ügyben tett vallomás szerepe is. Ez azonban kétségtelenül mély nyomot hagyott a közgondolkodásban, helyrehozhatatlanul megváltoztatta Teller életét is. Manfred Eigen kémiai Nobel-díjas szerint az 1989-es politikai változások után Teller szerepét át kell értékelni, annak a hatásnak a fényében, amellyel a Szovjetunió megszűnésére volt.

Megjelent: 2014.05.23-án a **NÉPSZABADSÁG Fórum** rovatában